

ویژگی های عاطفی خانواده سالم در قرآن

لیلا جعفری احمدآبادی^۱

چکیده

خانواده مهم ترین خشت بنای اجتماع و رکن اساسی جامعه‌ی انسانی است و یکی از موضوعات بسیارمهمی است که در قرآن مطرح است و خداوند به آن بسیار بها می دهد و شرط پویایی و استواری آن، وجود روابط صحیح و پایدار میان همسران است. دین اسلام به عنوان مکتبی انسان ساز، بیشترین توجه را به والایی خانواده دارد. خانواده، اولین جایگاه تربیتی، محل بروز و ظهور عواطف انسانی و سنگ بنای جامعه است و اگر سالم باشد، می توان به داشتن جامعه ای سالم امیدوار بود. ؛ دین اسلام ، این نهاد مقدس را کانون تربیت می شمرد. نیکبختی و بدبختی جامعه انسانی را نیز به صلاح و فساد این بنا وابسته می داند و هدف از تشکیل خانواده را تأمین نیازهای عاطفی و معنوی انسان از جمله دستیابی به آرامش برمی شمارد. از طرفی دیگر عواطف در زندگی خانوادگی، نقش اساسی دارد و بدون توجه به عواطف، موفقیت انسان در زندگی دشوار، بلکه غیرممکن است قرآن کریم به عنوان عالی ترین راهنمای حیات بشر، بهترین هدایتگر در این مسیر است . مقاله حاضر با روش توصیفی و با بررسی آیات قرآن کریم، مهم ترین ویژگی های عاطفی خانواده سالم را استخراج نموده، سپس به توصیف و تحلیل آن پرداخته و مهمترین دلالت های تربیتی هر یک از آن ها را ارایه کرده است.

کلید واژه: مفهوم خانواده ، تربیت ، خانواده سالم

^۱: طلبه سطح دو مدرسه علمیه زینبیه

پیشینه تحقیق

«خانواده» از آغاز زندگی بشر تاکنون به عنوان اصلی‌ترین نهاد اجتماعی، زیربنای جوامع و خاستگاه فرهنگ‌ها، تمدن‌ها و تاریخ بشر بوده است. خانواده یک سازمان پویا و حرکت‌آفرین است که بیشترین نقش را در تأمین نیازهای عاطفی، جنسی، تکاملی و همچنین نیازهای معنوی انسان ایفا می‌کند. این نهاد اجتماعی مبدأ بروز عواطف انسانی و تعاملات فردی است. نبی مکرم اسلام(ص) در این رابطه می‌فرماید: «در اسلام هیچ بنیانی نزد خداوند محبوب‌تر و ارزشمندتر از تشکیل خانواده نیست.»^۱ هدف از تشکیل خانواده، رسیدن به آرامش روان و آسایش خاطر است. قرآن کریم در این راستا می‌فرماید: «از نشانه‌های خداوند این است که برای شما همسرانی از جنس خودتان آفرید تا هر کدام در کنار او آرامش پیدا کنید و میان شما دوستی و محبت قرار داد.»^۲

آیت‌الله شهید مرتضی مطهری(رض) درباره اهمیت و ارزش خانواده سالم می‌نویسد: «یک پختگی و پویایی وجود دارد که جز در پرتو ازدواج و تشکیل خانواده سالم پیدا نمی‌شود؛ در مدرسه پیدا نمی‌شود؛ در جهاد با نفس پیدا نمی‌شود؛ در نماز شب پیدا نمی‌شود. این کلمات را فقط در تشکیل خانواده متعادل می‌توان به دست آورد.»^۳

اولین شاخص و بارزترین امتیاز یک خانواده اسلامی و سالم ایمان اعضایش به تعالیم مکتب حیاتبخش اسلام و قلمداد انجام عمل صالح از وظایف اصلی خویش است. آموزه‌های قرآنی مبین این حقیقت است که ایمان و عمل صالح، موجب ایجاد الفت و دوستی بین مؤمنان می‌شود؛ زیرا دل‌ها به دست پروردگار متعال است و خداوند محبت افراد با ایمان را در دل بندگان خود قرار می‌دهد. قرآن کریم در این باره می‌فرماید: «به یقین کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام می‌دهند، بزودی خداوند رحمان محبت آنان را در دل‌ها قرار می‌دهد.»^۴

بیان مسئله

انسان موجودی اجتماعی است که پیش از هر چیز به خانواده نیاز دارد، چنان که برای تحقق بخشیدن به فرایند رشد و تکامل خویش به ارتباط با دیگران نیازمند است. اسلام به تشکیل خانواده بها می‌دهد کلید گشایش این سؤال در قرآن است. طبق آیات الهی، انسان‌ها طوری آفریده شده‌اند که جفت‌خواهی به سرشت و آفرینش آنها برمی‌گردد. خداوند در سوره نبا آیه ۸ چنین می‌فرماید: «و خلقناکم أزواجاً؛ ما شما را جفت جفت آفریدیم.»^۵ بنا بر این زن و

^۱: بحارالانوار، محمدباقر مجلسی، ج ۱۰۰، ص ۲۲۲.

^۲: روم: ۲۱.

^۳: تعلیم و تربیت در اسلام، مرتضی مطهری، ص ۳۸۹.

^۴: مریم، ۹۶.

^۵: نبا: ۸.

مرد کامل کننده یکدیگرند و با وجود هر یک، دیگری به کمال رسیده و در کنار هم به آرامش می‌رسند. در سوره روم آیه ۲۱ می‌فرماید: «و از نشانه‌های او این که از [نوع] خودتان همسرانی برای شما آفرید تا بدان‌ها آرام گیرید، و میانتان دوستی و رحمت نهاد. آری، در این [نعمت] برای مردمی که می‌اندیشند قطعاً نشانه‌هایی است.»^۱

اهمیت و ضرورت

دنایای امروز که دنیایی مضطرب و پریشان است، علی‌رغم پیشرفت‌های حیرت‌انگیز در علم و صنعت، در مسئله خانواده با مشکلات بزرگی روبه‌رو است به نحوی که در حال فروپاشی و از دست دادن بسیاری از کارآیی‌های خود می‌باشد. با توجه به اهمیت خانواده در اسلام و قرآن و سنگ بنا بودن خانواده و همچنین طبق بررسی‌های انجام شده مشخص گردیده که مشکلات و آسیب‌های عدیده خانوادگی در عرصه عاطفی احساسی همسران مانند طلاق عاطفی، سردمزاجی، زیاده‌روی در ابراز محبت و ... باعث بی‌ثباتی و تزلزل بنیان خانواده است. ابزار بسیار برنده و کارگشا در امور تربیتی و فکری «محبت» است؛ درواقع ارتباط عاطفی تأمین‌کننده حفظ کانون خانواده است. ارتباط عاطفی یا همان ابراز علاقه و محبت و دلبستگی به یکدیگر دارای مصادیق مختلف و مراحل رشد است. رفتارهای نیک، گفتارهای نیک، دینداری، باورها و ... از عوامل پیدایش و یا تقویت و ارتقا ارتباط عاطفی است. موضوع قرآن و خانواده عاطفی سالم یکی از موضوعات مهم عصر کنونی برای هر انسان مسلمان است و شایسته است که هر فرد بدانند این کتاب که ارجمندترین کتاب هستی است و علم اولین و آخرین در آن است، در رابطه با خانواده‌ای که تشکیل داده یا قرار است تشکیل دهد چه نظری دارد؟

سوال و هدف تحقیق

بنابراین سوالی که مطرح میشود این است ویژگی‌های عاطفی خانواده سالم کدام است؟

سوالات فرعی

- کدام آیه در قرآن برای بیان اهمیت نظام خانواده بیان شده است؟
- علت اینکه قرآن زوجیت را از نشانه‌های حکمت خداوند دانسته چیست؟
- از نظر قرآن مهمترین هدف تشکیل خانواده کدام است؟

در این مقاله سعی خواهیم کرد ویژگی‌های عاطفی خانواده سالم را از منظر قرآن بررسی کنیم .

خانواده مطلوب از دیدگاه قرآن

لزوم حفظ حریم خانه

از نظر قرآن، خانه در مقام و جایگاه بالایی قرار دارد؛ به قدری که حفظ حریم آن بر همگان توصیه شده است. خداوند متعال می فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْذِنُوا وَتُسَلِّمُوا»^۱

حصر در آیه مذکور به این معناست که خداوند ورود به خانه ی غیر را بدون اذن و سلام ممنوع می کند. حرمت این حریم را مقدس می دارد و ضرورت حاکمیت یک فرهنگ صحیح و صمیمی را در برخورد با اهل خانه بیان می کند و می آموزد که اهل بیت باید در روابط با یکدیگر، علاوه بر رعایت همه ی شئون انسانی در برخوردشان، از راه تکلم که نزدیکترین و شایعترین ارتباط است نیز این یگانگی را بیان کنند و سلام واژه ای است که این پیام را دارد؛ علاوه بر آن که آرزوی سلامت و امنیت از جانب سلام کننده را ابلاغ می کند. از عدی بن ثبات روایت است: زنی انصاریه به نزد رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم آمد و عرض کرد: من در خانه خویش گاه گاه در شرایطی هستم که نمی خواهم هیچ کس مرا ببیند، در این حال اگر پدر، فرزند یا مردی از خویشان من وارد شوند، چه کنم؟ در جواب، آیه فوق فروفرستاده شد. «تستأنسوا» یعنی تستأذنوا، گفته شده است که استیناس طلب انس است.^۲ و به این معنی است که در هیچ خانه ای که ملک شما نیست وارد نشوید تا مطمئن شوید فردی در آن است و آنگاه اجازه بخواهید. ابن عباس گوید: در این آیه تقدیم و تأخر است؛ یعنی «حتى تسلموا و تستأذنوا»، یعنی «حتى تقولوا السلام عليكم، ادخل»؛ سلام مستحب است و استیذان واجب.^۳

جایگاه و کارکرد خانه در قرآن

واژه «بیت» به معنای خانه، ۷۱ بار با مشتقات آن در صیغه های بیت و جمع آن بیوت در قرآن کریم آمده است. این کلمات در دوازده مورد با مصداق بیت الله (خانه خدا)، یعنی کعبه، دو مورد برای بیت عتیق، دو مورد بیت معمور و باقی به معنای خانه، همان محیط مخصوص زندگی خانواده آمده است.

با نظر به پرداختن آیات متعددی در قرآن به کلمه بیت، چنین بدست می آید که این مکان مسقف محدود که محل اجتماع و زیست جمعی بشر و اولین محیط رشد و پرورش است، مورد عنایت حق بوده و بر حسب کارایی و جایگاهش در حیات انسانی، از اهمیت بسزایی برخوردار است. در اینجا به بعضی از این موارد اشاره می شود:

^۱: سوره نور: ۲۷.

^۲: مفردات راغب، ماده انس

^۳: تفسیر میبدی، ۱۳۵۷، ج ۶، ص ۵۰۹

محل سکون و آرامش

اولین کارکرد خانه، تأمین آرامش جسم و تسکین جان اعضای آن است که البته مرهون امنیت همه جانبه ی این محیط برای اعضاست. فضای محدود و امن خانه، حریمی برای ابراز احساسات، بیان اسرار، ارضای گرایز و تأمین نیازهای جسمی و روحی انسان است. این سکونت و امنیت را خداوند به خود نسبت می دهد و می فرماید: «وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُم مِّنْ بُيُوتِكُمْ سَكَنًا»؛ خداوند از خانه های شما محل سکونت و آرامش برایتان قرار داد.^۱

واژه «سکن» به معنای هر چیزی است که انسان به وسیله ی آن تسکین یابد.^۲ انسان علاوه بر نیاز به سکونت در خانه، به محلی برای تسکین آلام روحی، رهاشدن از برخی قیودات اجتماعی، استراحت به نحو دلخواه، خلوت کردن و راز و نیاز با خدا و محرمان نیاز دارد. اگر خانه تامین کننده این نیازها نباشد، مسکن نخواهد بود.

محل ذکر و تلاوت آیات الهی

«وَأَذْكُرْنَ مَا يُتْلَىٰ فِي بُيُوتِكُنَّ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ وَالْحِكْمَةِ» به یاد آورید آنچه در خانه هایتان از آیات و حکمت تلاوت شده است.^۳ آیه خطاب به همسران پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم است و نکاتی از آن برداشت می شود، از جمله: فضایی که از خانه و خانواده نصیب انسان می شود، ارزشمند است و باید برای بکارگیری در زندگی حفظ شود.

خانواده ی پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم الگویی برای همه خانواده ها است؛ لذا باید بیش از دیگران مراقب امثال اوامر الهی باشند. هر فرد باید حافظ شئون، موقعیت و آبروی خانواده خود باشد.

محیط آرام و مأنوس خانه، آن را مکانی مورد احترام و عنایت قرار داده است؛ اما چنانچه این محل معبدی برای بندگی و ذکر حق واقع شود، خداوند آن را رفیع و عظیم می گرداند، چنانکه خطاب به رسول گرامیش می فرماید: «فِي بُيُوتٍ أُذِنَ لِلَّهِ أَنْ تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ»^۴

رفعت و علو حقیقی خاص خداوند متعال است؛ خانه ای که مسجد خداوند و محل تسبیح او باشد، نیز عظیم و رفیع است. آنچه از آیه فوق و تفسیر مرحوم علامه طباطبائی استفاده می شود، این است که اگر خانه از هر پلیدی و لوئی منزّه بماند و به ذکر خدا و عبادت او مزین شود، رفعت می یابد و از یک چهار دیواری سرد و بی روح خارج می شود و هر چه صبغه ی الهی و معنویت بیشتر شود، مقامی رفیع تر می یابد که مصداق کامل آن کعبه، خانه ی خداست.^۵

۱: نحل، ۸۰

۲: مفردات راغب، ماده سکن

۳ احزاب، ۳۴

۴: نور، ۳۶

۵: تفسیر المیزان، علامه طباطبائی، ۱۳۶۳، ج ۱۵، صص ۱۷۸-۱۷۹.

امیرالمؤمنین حضرت امام علی(ع) می‌فرمایند: «زن دوست دارد مرد را با اقتدار و قدرت ببیند، نه اینکه او را در حال شکستگی و ضعف ببیند.»^۱

اگر خانواده‌ای مدیر نداشته باشد و زن و مرد در اداره امور آن باهم برابر باشند، این خانواده سالم و متعادل نیست و دچار هرج و مرج می‌گردد و این معضل بر تربیت صحیح فرزندان و اداره امور آسیب‌های جدی خواهد رساند.

دخالت عاطفی

یکی از احتیاجات اساسی انسان‌ها، تأمین نیازهای عاطفی و هیجانی آنان است که عبارت است از: دوست داشتن، مورد محبت قرار گرفتن، عشق ورزیدن به یکدیگر و...

محیطی که به شکل آرمانی می‌تواند نیازهای عاطفی و هیجانی انسان را ارضا کند، کانون گرم خانواده متعادل و پویاست که تحقق این هدف، منوط به «دخالت عاطفی» است.

روانشناسان این فرآیند را بدین صورت تعریف کرده‌اند: «میزان و کیفیت علاقه و نگرانی اعضای خانواده نسبت به یکدیگر را دخالت عاطفی می‌گویند.»^۲

در خانواده سالم این دخالت از نوع «دلسوزانه» است؛ به گونه‌ای که با توجه به درک نیازهای واقعی هر فرد به سایر اعضا علاقه نشان می‌دهد و این علاقه منجر به پاسخ‌هایی می‌شود که نیازهای طرف را برآورده می‌سازد.^۳

اسلام به عنوان یک دین جامع و کامل به نیازهای عاطفی توجه کافی مبذول داشته است. محبت زن و شوهر نسبت به یکدیگر و نسبت به فرزندان و متقابلاً محبت فرزندان نسبت به والدین از نشانه‌های محبت خداوند و از نعمت‌های خاص پروردگار است و موجب صفا و صمیمیت در زندگی می‌شود و باید در جهت تداوم این عشق و محبت کوشید. خطاب‌های ملاطفت‌آمیز و دلربا، روح و جسم را نوازش می‌کند و افراد را تحت تأثیر قرار می‌دهد.

در خانواده‌های سالم و متعادل، اساساً والدین و فرزندان زبان خویش را به سخن نیک عادت می‌دهند و نسبت به یکدیگر احساس محبت راستین می‌کنند. پیامبر اکرم(ص) با توجه به این نکته می‌فرماید: «مردی که به زنش بگوید تو را دوست دارم، اثر این سخن هرگز از دل زن بیرون نمی‌رود.»^۴ الگویی که آموزه‌های دینی در زمینه دخالت‌های

۱: همان، ج ۲، ص ۶۸

۲: ماهنامه معرفت، شماره ۱۴۷، اسفند ۸۸، ص ۱۰۸

۳: خانواده درمانی پایه، فیلیپ بارکر، ترجمه محسن و زهره دهقانی، ص ۱۰۲

۴: وسائل الشیعه، ج ۲۰، ص ۲۳

عاطفی اعضای خانواده می‌دهد، الگوی مسئولیت سرپرست خانواده نسبت به سایر اعضای آن می‌باشد. قرآن کریم در این باره می‌فرماید: «ای کسانی که ایمان آورده‌اید، خود و خانواده خویش را از آتش دوزخ نگاه دارید...»^۱

مرد به عنوان سرپرست خانواده وظیفه دارد خود و اعضای خانواده را در جهت رشد عاطفی و کمال انسانی کمک کند و از مسائلی که موجب اختلال در کارکردهای خانواده می‌شود، جلوگیری نماید.

تحسین و تشویق

تشویق، فرآیندی است که استعدادهای نهفته در نهاد آدمی را از قوه به فعلیت می‌رساند و نیروی خلاقیت را در وجود او شکوفا می‌کند. قدردانی اعضای خانواده از همدیگر و تشویق یکدیگر به خاطر کارهای پسندیده‌ای که انجام می‌دهند، در تقویت اعتماد به نفس و روحیه خودباوری آنان تأثیر بسزایی دارد. تشویق سبب می‌شود فرد انگیزه و شوق لازم را برای انجام کارهای شایسته در محیط خانواده به دست آورد و از این رهگذر عادت به انجام کارهای مثبت و نیکو در وجود او نهادینه شود.^۲ اگر فردی پس از انجام عملی مورد تحسین سایر اعضای خانواده خود قرار گیرد، شیرینی تشویق در خاطر او باقی خواهد ماند و انگیزه‌اش برای تکرار آن عمل قوی‌تر خواهد شد. در خانواده‌های سالم و متعادل کفه ترازو به سمت تحسین و تشویق سنگینی می‌کند؛ به گونه‌ای که اعضای این نوع خانواده، مثبت‌اندیش هستند و برای رسیدن به اهداف آرمانی، رفتارهای مطلوب و عملکردهای سازنده یکدیگر را تأیید و تصدیق می‌کنند.

هدیه دادن به یکدیگر

هدیه، نماد عشق و علاقه‌مندی و نوعی احترام به طرف مقابل محسوب می‌شود. انسانی که هدیه را می‌گیرد، بی‌اختیار و از روی فطرت خدادادی، مهر و علاقه هدیه‌دهنده را در دل خود جای می‌دهد. در خانواده‌ای که اعضای آن به مناسبت‌های گوناگون به یکدیگر هدیه می‌دهند، پویایی و نشاط بر فضای آن حاکم می‌شود و امید به زندگی افزایش پیدا می‌کند. رسول مکرّم اسلام (ص) در راستای اهمیت هدیه دادن می‌فرماید: «به یکدیگر هدیه بدهید؛ زیرا هدیه دادن محبت را دوچندان می‌کند و روابط افراد را تازه‌تر می‌نماید.»^۳ بنابراین، هدیه دل‌ها را پر از صفا و صمیمیت کرده و غبار کدورت را از دل‌ها می‌زداید؛ به ویژه که اهدای تحفه در مناسبت‌های خاصی باشد. پیامبر اسلام (ص) باز در این زمینه می‌فرماید: «مردی که وارد بازار شود و تحفه‌ای برای خانواده‌اش بخرد، اجر و پاداش او برابر با کسی است که نیازهای نیازمندان را برآورد.»^۴ در بسیاری از خانواده‌های سالم و موفق چون اعضای آنها در مناسبت‌های مختلف مثل

۱: تحریم، ۶.

۲: ماهنامه پیوند، شماره ۳۴۵-۳۴۷، تابستان ۸۷، ص ۴۱

۳: بحار الانوار، ج ۷۷، ص ۱۶۶

۴: وسائل الشیعه، ج ۲۱، ص ۵۱۴

سالگرد ازدواج والدین، روز تولد فرزندان، روز مادر و روز پدر به بهانه‌های گوناگون هدیه‌ای به یکدیگر تقدیم می‌کنند، این امر ستوده، باعث تقویت روابط سالم و صادقانه افراد شده و طراوت و شادابی زندگی را افزایش می‌دهد.

نتیجه گیری

در اسلام، بحث درباره‌ی خانواده بسیار مورد اهمیت قرار گرفته است. اسلام خانواده ای را مطلوب میدانند که از مرحله تشکیل آن تا مسائل بسیار جزئی تر و احکام آن، افراد از فرمان خدا پیروی کنند، و به آنچه خداوند در آیات قرآن بیان کرده است عمل کنند تا به اصلی ترین هدف تشکیل خانواده که همان آرامش است، برسند. در این مقاله ابتدا ویژگی های خانواده مطلوب از دیدگاه قرآن تعیین شد، همچنین به اهمیت بیت (خانه) به عنوان کانون تشکیل خانواده در قرآن کریم پرداختم، خانواده تنها در بیت است که مفهوم پیدا می کند. سپس ویژگی های عاطفی خانواده سالم از منظر قرآن تعیین گردید، از جمله ویژگی های عاطفی خانواده سالم در قرآن کریم، مودت و رحمت است که دلالت های تربیتی مانند حضور خداوند در خانواده، استحکام خانواده، رشد و تعالی خانواده و افزایش صمیمیت بین زوجین است؛ ویژگی دیگر، آرامش بخشی است که مهم ترین دلالت های تربیتی آن، راه شناخت خدا، نشاط در خانواده، رشد سلامت عاطفی خانواده و ارضای نیازهای روحی و روانی همسران در خانواده است.

فهرست منابع

- ۱_ طباطبایی حکیم، عذرا، خانواده از منظر قرآن، دانشنامه موضوعی قرآن با اندکی تلخیص، تاریخ بازیابی: ۴ شهریور ۱۳۹۲
- ۲_ علامه مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، ۱۱۰۰ ق، ج ۱۰۰، ص ۲۲۲.
- ۳_ مطهری، مرتضی، تعلیم و تربیت در اسلام، ص ۳۸۹.
- ۴_ نهج البلاغه، ترجمه محمد دشتی (۱۳۸۰). تهران. نشر، دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی. ص ۶۷۰
- ۵_ حرّ عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، ۱۰۶۳ ق، ج ۹، ص ۴۳۲.
- ۶_ ماهنامه پیوند، شماره ۳۴۵-۳۴۷، تابستان ۸۷، ص ۴۰.
- ۷_ کلینی، محمد بن یعقوب، فروع کافی، ۹۳ ق، ج ۴، ص ۵۲.
- ۸_ حرّانی، ابن شعبه تحف العقول، ص ۴۲۶.
- ۹_ کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، ج ۵، ص ۵۰۷.
- ۱۰_ شیخ صدوق، من لایحضره الفیقه، ج ۱، ص ۱۲۳.
- ۱۱_ ماهنامه پیوند، شماره ۲۸۹، آبان ۸۲، ص ۶۷.
- ۱۲_ کریمی نیا، محمدعلی، الگوهای تربیت اجتماعی، ۱۳۸۲، انتشارات پیام مهدی (عج)، ص ۲۰۴.
- ۱۳_ شرفی، محمدرضا، خانواده متعادل، ۱۳۸۸ تهران، انجمن اولیاء و مربیان، چاپ چهاردهم، ص ۹۶.
- ۱۴_ ماهنامه معرفت، شماره ۱۴۷، اسفند ۸۸، ص ۱۰۸.
- ۱۶_ ماهنامه پیوند، شماره ۳۴۴-۳۴۷، تابستان ۸۶، ص ۴۱.
- ۱۷_ علامه طباطبائی، تفسیر المیزان، ۱۳۶۳، ج ۱۵، صص ۱۷۸-۱۷۹.
- ۱۸_ تفسیر میبدی، ۱۳۵۷، ج ۶، ص ۵۰۹.

منابع خارجی

- ۱- ف.ج.زیمون، مفاهیم و تئوری‌های کلیدی در خانواده درمانی، ص ۲۳۵.

۲_ فیلیپ بارکر، خانواده درمانی پایه،، ترجمه محسن و زهره دهقانی، ص ۱۰۲.